

BOOKLET

Een nieuwe Liedt wy heven aen

De titel van dit album is ontleend aan het eerste lied dat Luther schreef. Camerata Trajectina besteedt op deze cd aandacht aan de lutherse melodieën in de Nederlanden van de 16de eeuw. Daarmee herdenkt het ensemble dat het in 2017 (op 31 oktober) 500 jaar geleden was dat Luther zijn 95 stellingen in Wittenberg publiek maakte en daarmee het begin van de reformatie inluidde.

Martin – of in goed Nederlands: Maarten – Luther hield van muziek, was een vaardige luitist en had een heldere tenorstem. Hij zag in de muziek een uitstekend middel om God te loven en de geloofsbeleving te verdiepen. Anders dan later bij Calvijn, behielden meerstemmige muziek en orgelspel bij hem een plaats in de eredienst. Naast preken en gedrukte pamfletten en boeken bleken zijn liederen een machtig wapen om zijn boodschap te verspreiden. Soms schreef hij liederen op oude volksmelodieën of gregoriaanse hymnen, maar hij maakte in enkele gevallen ook zelf de melodieën, al dan niet in samenwerking met musici uit zijn kring.

Toen Luthers eerste liederen in 1524 in druk verschenen, werden vrijwel tegelijkertijd ook meerstemmige zettingen van de Wittenbergse hofkapelmeester Johann Walter (1496-1570) gepubliceerd onder de titel *Eyn geystlich Gesangk Buchleyn*. Luther schreef het voorwoord bij de uitgave en daarin prees hij meerstemmige muziek met zang en instrumenten nadrukkelijk aan als nuttig middel bij de opvoeding van de jeugd. Walters bundel zou nog vier keer worden herdrukt, waarbij het aantal zettingen groeide.

Luther leefde in Wittenberg onder bescherming van de tolerantie Frederik de Wijze, keurvorst van Saksen. Karel V had de riksban over Luther uitgesproken, dus deze situatie zal hem waarschijnlijk een doorn in het oog zijn geweest. Toch trad hij niet op tegen Frederik, misschien wel omdat deze enkele jaren daarvoor in het college had gezeten dat hem op

Droom van keurvorst Frederik de Wize (Jan Barentsz. Muyckens, 1643) Museum Catharijneconvent, Utrecht

Frederik de Wize, keurvorst van Saksen, droomt dat Luther zijn 95 stellingen tegen de aflaathandel op de deur van de slotkapel van Wittenberg schrijft. Luthers ganzenveer is zo lang, dat hij de tiara van het pauselike hoofd stoot. De gans op de voorgrond stelt de Boheemse reformator Johannes Hus (letterlijk: gans) voor. Wanneer Hus in 1415 tot de brandstapel wordt veroordeeld, zegt hij volgens de traditie: 'U braadt nu een gans, maar over honderd jaar zult u een zwaan horen zingen. Die zult u moeten verdragen'.

The dream of Frederick the Wise (Jan Barentsz. Muyckens, 1643) Museum Catharijneconvent, Utrecht

Frederick the Wise, Elector of Saxony, dreams that Luther is writing his 95 Theses against indulgences on the door of the Wittenberg castle chapel. Luther's goose feather is so long that it bumps the tiara on the Pope's head. The goose in the foreground represents the Bohemian reformer Jan Hus (whose name literally means 'goose.'). When Hus was sentenced to be burnt at the stake in 1415, tradition holds that he said, "You are now burning a goose, but in a hundred years you will hear a swan sing. And that you will have to endure."

19-jarige leeftijd tot keizer van het Heilige Roomse Rijk had gekozen. Bovendien had hij al zijn troepen nodig om zijn rijk te verdedigen tegen Frankrijk, tegen de hertog van Gelre, en vooral tegen de oprukkende Turken.

Ondertussen was een andere musicus van naam in Wittenberg verschenen: Georg Rhau (1488-1548). Toen Luther in 1519 onder vrijgeleide in het katholieke Leipzig kwam om zich te verdedigen, was Rhau daar de Thomascantor geweest. Rhau schreef voor die gelegenheid een maar liefst 12-stemmige mis. Of dat ter ere van Luther of ter ere van de katholieke kerk was, liet hij in het midden. Maar niet al te lang na deze zogenaamde *leipziger Disputation* werd hij de stad uitgezet vanwege lutherse sympathieën. Hij vestigde zich vervolgens in Wittenberg als boekdrukker. In 1544 publiceerde hij de bundel *Newe Deudsche Geistliche Gesenge*. Onder de componisten van de vier- tot achtstemmige zettingen waren Rhaus beschermeling Balthasar Resinarius (ca. 1485-1544?, 26 zettingen), de katholieke Ludwig Senfl (1486-1543?, 11 zettingen) met wie Luther een correspondentie voerde, en de Vlaamse componisten Lupus Hellingk (1493-1541, eveneens 11 zettingen) en Arnoldus de Bruck (ca. 1500-1554, 17 zettingen). Twaalf composities waren anoniem en het ligt voor de hand om te veronderstellen dat die door Rhau zelf waren gemaakt. De bundels van Walter en Rhau werden goed verkocht en verspreidden zich onder lutheranen in heel Europa.

In de Nederlanden drongen de opvattingen van Luther al snel door. Het Augustijner klooster van Antwerpen dat in 1514 gesticht was, speelde daarbij een grote rol. Enkele broeders waren naar de universiteit van Wittenberg gegaan om bij hun ordegenoten te studeren. Luthers geschriften gingen in gedrukte vorm al in 1518 in de stad rond. Karel V kon dit in zijn eigen Nederlanden niet gedogen: de boeken van Luther werden in 1520 verboden en er volgden boekverbrandingen in Leuven, Antwerpen, Gent en Utrecht. Hij

stelde ook een inquisitie in, die in Leuven zetelde. Enkele kloosters werden ontmanteld, waaronder die van Antwerpen, Dordrecht en Middelburg. In 1523 belandden de twee vasthouwendste Antwerpse monniken, Johannes van Essen en Hendrik Voes, in Brussel op de brandstapel. Zij werden de eerste martelaren van de reformatie. Voor Luther was dit de aanleiding om zijn allereerste lied te schrijven, in vertaling: *Een nieuwe Liedt wy heven aen.*

De inquisitie was ook in de Noordelijke Nederlanden actief. Van “lutherij” verdachte personen werden in de Gevangenpoort in Den Haag opgesloten. Niet alle gevangenen werden terechtgesteld, maar Jan de Bakker uit Woerden was de hardnekigste en hij belandde in 1525 op de brandstapel. Hij had in Utrecht gestudeerd en was daar tot priester gewijd. Strikt genomen hoorde hij niet tot de lutheranen, maar tot de zogenaamde sacramentariërs, mensen die de eucharistie niet als sacrament erkenden. Om Luthers visie op de sacramenten te horen was hij samen met zijn oude leermeester Hinne Rode naar Wittenberg afgereisd en tot de conclusie gekomen dat hij het op dit punt niet eens kon zijn met Luther. De terechtstelling van Jan de Bakker werd een grote vertoning, waarbij zelfs landvoogdes Margaretha van Oostenrijk aanwezig was.

Twee jaar later werd de eerste vrouw terechtgesteld: Wendelmoet Claesdochter. Bij haar executie vleide ze zich gewillig tegen de staak en hielp de beul met het aanbrengen van een zakje buskruit diep in haar boezem. Dit laatste was een daad van barmhartigheid: de dood zou eerder intreden en zo zouden de allerergste pijnen worden voorkomen. De autoriteiten dachten hervormers af te schrikken, maar de slachtoffers werden door de bevolking als helden gezien. Het is niet verwonderlijk dat er liederen werden gemaakt waarin de helden van de lutherij bezongen werden. Dat deze liederen pas tientallen jaren later in druk verschenen, verwondert evenmin. Het is opvallend hoe dicht sommige

J. Buys, inv. et delin.

Reinier Vinkeles & C. Rogers, sculp.

JAN DE BAKKER, IN S'HAGE GEWORGD EN VERBRAND.

Marteldood van Jan de Bakker, 1525
(Reinier Vinkeles, naar Jacobus Buys,
1783 - 1795) Rijksmuseum, Amsterdam

Jan de Bakker burned at the stake, 1525
(Reinier Vinkeles, after Jacobus Buys,
1783 - 1795) Rijksmuseum, Amsterdam

zinsneden uit deze liederen staan bij Luthers eerste lied over de verbranding van Voes en Van Essen.

Toch wilde Luther niet dat zijn volgelingen in opstand zouden komen tegen de door God boven hen gestelde overheid – Calvijn zou hier iets later minder moeite mee hebben. Veel aanhangers trokken dan ook naar veiliger oorden en er ontstonden vluchtelingenkolonies, onder andere in Londen, Frankfurt, Wezel en Emden. De Nederlanden zouden nog tientallen jaren overwegend katholiek blijven, de Noordelijke Nederlanden nog meer dan de Zuidelijke.

De nieuwe lutherse liederen werden al snel in het Nederlands vertaald en verspreidden zich, soms via duistere wegen. Het is niet verwonderlijk dat daarbij veel melodische varianten ontstonden. Soms werden melodieën ritmisch pregnanter, soms vlakten ze juist af, bijvoorbeeld door samenzang tijdens de diensten in de vluchtelingsgemeenschappen. Luthers eerste lied had zelfs vanaf het begin twee varianten gehad: de ene – die ook nu nog in Duitsland de standaardmelodie is – vinden we in de vroegste liedboeken, de andere in de meerstemmige zetting van Walter. Het is interessant om te constateren dat de Nederlandse vertaling veel beter past op de variant van Walter.

Jan Utenhove (1516-1566) kennen we vooral als degene die in opdracht van de gemeenschap in Emden de eerste Nederlandse vertaling van het Nieuwe Testament maakte. Maar hij was vanaf het begin van de jaren 1550 al begonnen psalmberijmingen te maken, onder andere op lutherse melodieën. Ze werden afwisselend uitgegeven in Londen en in Emden, de steden waar hij lange tijd woonde. Een volledig boek met psalmen en gezangen van zijn hand kwam kort na zijn overlijden uit, in het jaar van de Beeldenstorm.

Maarten Luther (Lucas Cranach de Oude, 1546) Museum Catharijneconvent, Utrecht

Martin Luther (Lucas Cranach the Elder, 1546) Museum Catharijneconvent, Utrecht

Een jaar daarvoor was in Antwerpen al *Een Hantboecxken inhoudende den heelen Psalter des H. propheete David* verschenen, een bewerking van het *Bonnisch Gesangbuch* uit 1544. Maar dit boek had een aantal zwakke kanten. De muzikale notatie was nogal onhandig, soms zelfs onbegrijpelijk. Bovendien waren veel teksten tamelijk onregelmatig van vorm en dus moeilijk op de melodieën te passen. Willem van Haecht (ca. 1530-na 1585), vooraanstaand lid van de Antwerpse rederijkerskamer *De Violieren*, completeerde een bruikbaarder berijmd psalter. Hij benutte daarvoor melodieën uit allerlei bronnen, ook calvinistische en lutherse. Daarnaast bevat zijn liedboek zo'n 120 geestelijke liederen. Het zou ruim honderd jaar in gebruik blijven bij de lutherse gemeenschap in Antwerpen. Na de val van Antwerpen in 1585 vluchtte hij naar Aken en vervolgens naar de Noordelijke Nederlanden, waar hij nog enkele geuzenliederen zou schrijven.

Naar de smaak van de in Woerden werkzame predikant Johannes Ligarius (1529-1596) was het allemaal niet goed genoeg. Daarom liet hij in 1589 *Dat Woerdische Sangboeck* samenstellen. Het bevat berijmingen van alle psalmen en vertalingen van vrijwel alle lutherse liederen. Daarnaast is er een inleiding met een korte biografie van Luther en een vertaling van Luthers voorwoord bij Walters bundel, waarin "geystliche Lieder" steevast vertaald wordt met "Psalmen ende Geestelijcke Liedekens". De berijmingen trekken de psalminhoud soms naar de eigen tijd door de heidenen te vervangen door vijanden en het lijdende volk Israël door de verdrukte aanhangers van de reformatie. Helaas is de eerste druk van dit boek verloren gegaan en moeten we ons behelpen met een herdruk uit 1625.

Ligarius was opgegroeid in Oost-Friesland en had op kosten van de stad Emden gestudeerd in Wittenberg. In Emden kwam hij in contact met de Nederlandse vluchtelingen. Op hun aanraden toog hij in 1566 naar Antwerpen om daar te preken. Maar hij moest de stad ontvluchten en werd enige tijd veldprediker in het leger van Willem van

V O O R-R E D E

Doctoris Martini Luthers.

DAT Psalmen ende Geestelijcke Liedekens te singhen/ goet ende God aenghenaem zy / houde ick daer voor/ is geenen Christen mensche verborghen/ de wylle eenen peghelycken kennelijcke is / niet alleene dat Exempel der Propheten ende Coningen in hun oude Testament/ die met singhen/ende ghelupdt der Instrumenten/ niet dichten ende allerlepe Snaren-spel/God ghelovet ende ghedanckt hebben / maer oock in het nieuwe Testament sulck ghebruyck met Psalmen ende Geestelijcke Liedekens de al-ghemeyne Christenheit van aenbegin ghepleecht / erde ter op onse tijde toe onderhouden heeft/ghelyck als oock Sint Paulus sulcx 1. Corinth. 14. v. 26 ende tot den Colossenen aen het 3. cap. v.

** y

16. A

Luthers voorrede tot Dat Woerdische Sangboeck (1589)

Luther's foreword to Dat Woerdische Sangboeck (1589)

Oranje. Na weer anderhalf decennium werkzaam te zijn geweest in Oost-Friesland werd hij in 1586 beroepen door de lutherse gemeenschap in Woerden, waar veel Antwerpse vluchtelingen hun toevlucht hadden gezocht. Maar zijn strikt luthers-orthodoxe opvattingen maakten de door velen gewenste samenwerking met de calvinisten onmogelijk. Na vijf jaar werd hij tijdens de dienst van de preekstoel gehaald en buiten de stad gezet. Ondertussen was hij als adviseur wel nauw betrokken geweest bij de oprichting van de Lutherse Kerk in Amsterdam in 1588. Hij keerde terug naar Emden, maar ook daar zou hij na enkele jaren uit de stad worden verdreven.

De lutherse beweging zou in de Nederlanden nooit heel groot worden. Bij het gewone volk zouden de wederdopers meer succes hebben, en de bovenlaag van de bevolking zou uiteindelijk meer zien in het politieker ingestelde calvinisme. De opstand tegen Spanje en de opkomst van de calvinistische Nederduits Gereformeerde Kerk gingen uiteindelijk hand in hand. Toch waren enkele lutherse liederen ook bij de calvinisten ingeburgerd en geliefd geworden, zoals *Onse Vader in Hemelrijck*. De melodieën werden politiek ingezet door ze te voorzien van een parafraserende tekst. Het *Gentsch vader-onze* is bijvoorbeeld een felle aanklacht tegen de landvoogd, de hertog van Alva. Ook het Drievuldigheidslied *Godt den Vaeder woon ons by* werd omgevormd tot een bijtend geuzenlied. En Luthers lied *Een vasten burch es onsse Godt* kon zelfs zonder aanpassing als strijdlied ingezet worden.

De samenstelling van deze cd zou niet tot stand zijn gekomen zonder de onvolprezen liederenbank van het Meertens Instituut en de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren. Grote dank gaat uit naar Martine de Bruin voor haar deskundige adviezen.

Nico van der Meel

Camerata Trajectina

Het ensemble Camerata Trajectina ('Utrechts muziekgezelschap', opgericht 1974) heeft naam gemaakt met haar voortdurende pleidooi voor de Nederlandse muziek vanaf de Middeleeuwen tot en met de 17e eeuw.

Programma's zijn veelal opgebouwd rond literaire of politieke en religieuze thema's en personen uit de Nederlandse geschiedenis. Camerata Trajectina werkte mee aan tal van Nationale Herdenkingen, vanaf de Unie van Utrecht (1979) tot aan Johannes Calvijn (2009). Een andere lijn is de samenhang tussen muziek en schilderkunst, onder meer over Jan Steen (1996, Rijksmuseum te Amsterdam), Frans Hals (2004, Frans Hals Museum in Haarlem) en Jeroen Bosch (2009, *De Zeven Zonden van Jeroen Bosch* met Gerrit Komrij). Speciale aandacht gaat uit naar Nederlands muziektheater uit de Gouden Eeuw, zoals de oudste Nederlandse opera *Bacchus, Ceres & Venus* van Johan Schenck (opgevoerd in het Oude Muziek Festival Utrecht 2006), Starters zingende klucht *Lijjsje Flepkous* (2007) en de bijna-opera *De Triomferende Min* van Carolus Hacquart (2012).

Camerata Trajectina gaf honderden concerten in Nederland (waaronder vele in het Festival Oude Muziek Utrecht) en Vlaanderen, in de meeste andere landen van Europa, in de Verenigde Staten en Canada, Mexico, het Midden-Oosten, Indonesië, Ghana, en Marokko. Het hele verhaal van Camerata Trajectina is geboekstaafd door Jolande van der Klis in *Van Peeckelharing tot Pierlala. 40 jaar oude/nieuwe liedekens door Camerata Trajectina* (2014). Inmiddels zijn meer dan 40 albums verschenen, vrijwel allemaal op het label Globe. Te bestellen via www.camerata-trajectina.nl. De meeste kunnen tevens streaming worden beluisterd via de Nederlandse Liederbank (www.liederenbank.nl).

De Vrede maant de kerken tot verdraagzaamheid
(Anoniem, 1600-1624) Rijksmuseum, Amsterdam

De Vrede maant de kerken tot verdraagzaamheid. In een interieur zitten Calvijn (bij een gebraden kalf). De paus (met een kom pap en twee katten op schoot) en Martin Luther (spelend op een luit) zitten aan tafel te twisten. Rechts doopt de wederdoper zijn brood in de dekschaal bij de haard. Links staat de vrouwelijke personificatie van Vrede met een olijftak in de hand. Aan de muur twee schilderijen. Rechts boven het dressoir Liefde (Caritas) met haar kinderen; op de achterwand wordt Vrede door Rechtvaardigheid op een voetstuk gezet terwijl Razernij wordt verdreven.

Peace Urging the Churches to be Tolerant (Anonymous, 1600-1624) Rijksmuseum, Amsterdam

Peace urges the churches toward tolerance. Calvin sits in a room (next to a roasted calf). The Pope (with a bowl of porridge and two cats on his lap) and Martin Luther (playing a lute) sit at a table debating. To the right, the Anabaptist soaks his bread in the pot by the hearth. To the left stands the female personification of Peace with an olive branch in her hand. Two paintings hang on the wall: to the right above the dresser is Love (Caritas) with her children; on the back wall, Justice puts Peace on a pedestal while Fury is driven out.

Een nieuwe Liedt wy heven aen (We raise a new song)

The title of this album comes from the first song Luther wrote. In this recording Camerata Trajectina highlights Lutheran melodies in the Low Countries in the 16th century. In this way the ensemble commemorates the 500th anniversary in 2017 (on October 31) of the day when Luther publicly posted his 95 Theses in Wittenberg, which sparked the Protestant Reformation.

Martin Luther loved music, was a skilled lutenist, and saw in music an outstanding means to praise God and to deepen faith. And unlike Calvin a little later on, Luther found a place within the worship service for multi-voiced music and organ playing. Along with preaching and printed pamphlets and books, his songs turned out to be a powerful weapon for spreading his message. Sometimes he wrote his texts to fit old folk songs or Gregorian hymns, but in some cases he also wrote the melodies himself, usually working with musicians from his inner circle.

When Luther's first songs appeared in print in 1524 they were accompanied at almost the same time by multi-voiced settings by the music master of the Wittenberg castle chapel, Johann Walter (1496-1570), published under the title *Eyn geystlich Gesangk Buchleyen*. Luther wrote the foreword to this edition, praising multi-voiced music with voice and instruments expressly as useful in educating the youth. Walter's collection would go on to be reprinted four more times, the number of settings growing.

Luther lived in Wittenberg under the protection of the tolerant Frederick the Wise, Elector of Saxony. Charles V had pronounced an imperial ban on Luther, so this situation was undoubtedly a thorn in the flesh. And yet he did not go after Frederick, probably because a few years earlier Frederick had sat on the council that had elected Charles at age 19

as Holy Roman Emperor. Moreover he needed all his troops to defend his empire against France, the Duke of Guelders, and most of all against the advancing Turks.

Meanwhile another noteworthy musician appeared in Wittenberg: Georg Rhau (1488 - 1548). When Luther arrived under safe conduct to defend himself in Catholic Leipzig, Rhau was then the Cantor of St Thomas there. For the occasion, Rhau wrote a mass for at least twelve voices. Whether that was in honor of Luther or of the Catholic Church, he left for others to conclude. But not long after this Leipzig Debate, Rhau was booted out of town for his Lutheran sympathies. He then set himself up in Wittenberg as a book printer. In 1544 he published the collection *Newe Deudsche Geistliche Gesenge*. Among the composers of the four- to eight-voice settings were Rhau's protégé Balthasar Resinarius (c1485-1544?, 26 settings), the Catholic Ludwig Senfl (1486-1543?, 11 settings) with whom Luther conducted a correspondence, and the Flemish composers Luperus Hellingk (1493-1541, also 11 settings) and Arnold von Bruck (c1500-1554, 17 settings).

In the Low Countries, Luther's ideas quickly spread. The Augustine monastery in Antwerp, founded in 1514, played a major role in this. Several of the brothers had gone to the University of Wittenberg to study with members of their order. Luther's writings had been circulating in the city in printed form already by 1518. Charles V would not tolerate this in his own Low Countries: Luther's books were banned in 1520, and book burnings followed in Louvain, Antwerp, Ghent, and Utrecht. He also installed an Inquisition, based in Louvain. Several monasteries were dismantled, including those of Antwerp, Dordrecht, and Middelburg. In 1523, two of the most determined Antwerp monks, Johannes van Essen and Hendrik Voes, were burned at the stake. They were the first martyrs of the Reformation. This event led Luther to write his first song, which in Dutch began "Een nieuwe Liedt wy heven aen," or "We raise a new song."

The Inquisition was also active in the Northern Netherlands. People suspected of 'Luther-ism' were imprisoned in the Gevangenpoort in The Hague. Not all prisoners were condemned, but Jan de Bakker of Woerden was the most stubborn and he too was burned at the stake in 1525. He had studied in Utrecht and was consecrated as a priest there. Strictly speaking he did not belong to the Lutherans, but to the so-called Sacramentarians, people who did not recognize the Eucharist as a Sacrament. To hear Luther's view of the sacraments, he had traveled to Wittenberg with his former teacher Hinne Rode, and came to the conclusion that he could not agree with Luther on this point. The execution of Jan de Bakker was made into a great spectacle; even the Regent of the Netherlands, Margaret of Austria, was present.

Two years later the first woman was condemned: Wendelmoet Claesdochter. At her execution she willingly went to the stake and even helped the executioner place a bag of gunpowder deep in her bosom. This was an act of mercy: death would come earlier and spare her the worst pains. The authorities intended to frighten reformers, but the people instead regarded the victims as heroes. It is not surprising that songs were made in honor of the heroes of the Lutheran movement. That these songs only appeared in print years later, is even less surprising. It is striking how closely some phrases from these songs follow Luther's first song about the burning of Voes and Van Essen.

But Luther did not want his followers to revolt against the authorities instituted by God (Calvin would have less trouble with this idea somewhat later). Many followers instead fled to safer locations, and refugee colonies arose in, among other places, London, Frankfurt, Wezel, and Emden. The Netherlands would remain predominantly Catholic for decades, the Northern Netherlands even more so than the South.

Titelpaat van Ein wunderliche Geschycht (...) von einer Frawen geheissen Wendelmut Clausen dochter (1527)

Frontispiece of Ein wunderliche Geschycht (...) von einer Frawen geheissen Wendelmut Clausen dochter (1527)

The new Lutheran songs were quickly translated into Dutch and spread, sometimes secretly. This not surprisingly led to many melodic variants. Sometimes melodies became more markedly rhythmic, sometimes the opposite, for example in the course of communal singing in the refugee community worship services. Luther's first song had two versions right from the start: the first one - still to this day the standard version in Germany - is found in the earliest songbooks; the other is in Walter's multi-voiced setting. It's interesting that the Dutch translation fits Walter's version far better.

Jan Uttenhove (1516-1566) is known best as the man who made the first Dutch translation of the New Testament, commissioned by the Emden community. But he had already begun making psalm translations in the early 1550s, set to Lutheran melodies, among others. They were alternately published in London and in Emden, cities in which he lived a long time. A full book of his psalms and hymns appeared shortly after his death, in 1566, the year of the Iconoclasm.

A year earlier in Antwerp appeared *Een Hantboecxken inhoudende den heelen Psalter des H. propheete David* (*Handbook Containing the Whole Psalter of the Holy Prophet David*), a reworking of the *Bonnisch Gesangbuch* (*Bonn Songbook*) of 1544. But this book had a number of weaknesses. The musical notation was rather clumsy and sometimes even incomprehensible. Many of the texts, moreover, were rather irregular in form and thus difficult to adapt to melodies. Willem van Haecht (c1530 - after 1585), leading member of Antwerp Chamber of Rhetoric *De Violieren*, completed a more usable rhymed psalter. For this book he used melodies from a variety of sources, including Calvinist and Lutheran. In addition, his songbook included about 120 hymns. It would remain in use in the Lutheran community in Antwerp for a century. After the fall of Antwerp

Maarten Luther als Augustijner monnik (Lucas Cranach de Oude, 1520) Rijksmuseum, Amsterdam

Martin Luther as an Augustinian friar (Lucas Cranach the Elder, 1520) Rijksmuseum, Amsterdam

AETHERNA IPSE SVAE MENTIS SIMVLACHRA LVTHERV
EXPRIMIT AT VVLTVS CERA LVCAE OCCIDVOS.

M.D.XX.

in 1585 he fled to Aachen and thence to the Northern Netherlands, where he would go on to write several Sea Beggars songs as well.

This was all just not good enough for the taste of Johannes Ligarius (1529-1596), a preacher active in Woerden, so in 1589 he assembled *Dat Woerdische Sangboeck* (*The Woerden Songbook*). It contained versifications of all the psalms and translations of nearly all the Lutheran songs. It also included an introduction with a short biography of Luther and a translation of Luther's foreword to Walter's collection, in which 'spiritual songs' is consistently translated as 'psalms and spiritual songs.' The versifications sometimes pull the contents of the psalms into current circumstances by replacing the heathen with the enemy and the suffering people of Israel with the oppressed followers of the Reformation. Unfortunately the first edition of this book is lost and we have to make do with a reprinting from 1625.

Ligarius grew up in East Frisia and studied in Wittenberg on the city of Emden's dime. In Emden he came in contact with the Dutch refugees. On their advice he went to Antwerp in 1566 to preach. But he had to flee the city and for a while was a field preacher in the army led by William of Orange. After working again for about a decade and a half in East Frisia he was called in 1586 by the Lutheran congregation in Woerden, where many refugees from Antwerp had sought shelter. But his strict Lutheran-Orthodox opinions made cooperation with the Calvinists impossible. After five years he was hauled out of the pulpit during a worship service and kicked out of town. Meanwhile he worked closely as an advisor to the establishment of the Lutheran Church in Amsterdam in 1588. He returned to Emden, but there too he was driven out of town after several years.

Ephes. 5.

Woerdet vol Geesteg/ ende spræeckt van
Psalmen Loffsangen ende Geestelycke Lie-
deren: Hinghet den Geest in
uwien herten.

Titelplaat van Dat Woerdische Sangboeck (1589)

Frontispiece of Dat Woerdische Sangboeck (1589)

The Lutheran movement never became all that large in the Netherlands. Among the common folk the Anabaptists had more success, and the upper crust of the population would eventually see more potential in the politically more established Calvinism. The revolt against Spain and the rise of the Calvinist Dutch Reformed Church ultimately went hand in hand. And yet several Lutheran songs became established and loved also among the Calvinists, such as *Onse Vader in Hemelrijck* (*Our Father in Heaven*, the versification of The Lord's Prayer). The melodies became established politically by being furnished with paraphrased texts. The *Our Father of Ghent* for example is a bitter rant against the Regent the Duke of Alva. Another example is the Trinitarian song *Godt den Vaeder woon ons by* (*God the Father Be With Us*) was transformed into a strident Sea Beggar's song. And Luther's song *Een vasten burch es onsse Godt* (*A Mighty Fortress Is Our God*) could be used as a protest song without any adaptation necessary.

The program of this CD would not have been possible without the superb Dutch Song Database of the Meertens Institute and the Digital Library of Dutch Literature. Great thanks are also due to Martine de Bruin for her expert advice.

Nico van der Meel

Translation: Ruth van Baak Griffioen

Camerata Trajectina

The ensemble Camerata Trajectina ('Utrecht Musical Company'), established in 1974, has made its name through its continuing advocacy of Dutch music from the Middle Ages up through the 17th century.

Programs are usually built around literary or political and religious themes and figures from Dutch history. Camerata Trajectina has participated in many national commemorations, from the Union of Utrecht (1979) to John Calvin (2009). Another of Camerata's themes is the connection between music and art, including Jan Steen (1996, Amsterdam Rijksmuseum), Frans Hals (2004, Frans Hals Museum in Haarlem) and Hieronymus Bosch (*De Zeven Zonden van Jeroen Bosch* or *The Seven Sins of Hieronymus Bosch*, 2009), with the poet Gerrit Komrij. Camerata Trajectina devotes special attention to Dutch musical theater from the Golden Age, such as the first Dutch opera *Bacchus, Ceres & Venus* by Johan Schenck (performed at the Utrecht Early Music Festival in 2006), Starter's sung farce *Lijfje Flepkous* (2007) and Hacquart's semi-opera *De Triomferende Min (The Triumphs of Love)* (2012).

Camerata Trajectina has given hundreds of concerts in the Netherlands (including many in the Utrecht Early Music Festival) and Flanders, in most of the other countries of Europe, in the United States and Canada, Mexico, the Middle East, Indonesia, Ghana, and Morocco. The history of the ensemble has been recorded in the jubilee book *Van Peeckelharing tot Pierlala. 40 jaar oude/nieuwe liedekens door Camerata Trajectina* by Jolande van der Klis (2014). Meanwhile Camerata has produced over 40 albums, almost all on the Globe label. These can be ordered via www.camerata-trajectina.nl. Most of these can also be listened to via the streaming service of the Dutch Song Database (www.liederenbank.nl).

Spotschildering op de paus (Nederland?, 17e Eeuw)
Museum Catharijneconvent, Utrecht

Het hoofd van een paus, herkenbaar aan zijn tiara, verandert in een duivelskop met puntige oren en hoortjes, wanner het paneel 180 graden wordt gedraaid. De voorstelling gaat terug op een prent van Theodor de Bry uit 1558 en brengt de omgekeerde wereld tot uitdrukking. Zij die wijs lijken, blijken dwaas te zijn en omgekeerd

Anti-papal Satirical painting (Netherlands?, 17th Century)
Museum Catharijneconvent, Utrecht

The head of a Pope, recognizable from his tiara, transforms into a devil's head with pointy ears and horns, when the panel is turned 180 degrees. The depiction stems from a print by Theodor de Bry from 1558 and expresses The World Turned Upside Down: those who appear wise turn out to be fools, and vice versa.

1. Een nieu Liedeken (psalm 46) 3:46
2. Een nieuwe Liedt van twee Martelaers Christi tot Bruesel verbrant.
Anno 1523 (Johann Walter) 5:29
3. Een Christelijck Liedt, te singhen byde begraeffenis
(Balthasar Resinarius and Johann Walter) 6:29
4. Die Hymnus, A solis ortus cardine (Georg Rhau, Balthasar Resinarius
and Johann Walter) 5:23
5. Ein feste Burg ist unser Gott (Georg Rhau) 2:23
6. Mijn siele mach gheen troost ontfaen 2:57
7. Nu heffen wy een nieu liet aen 3:07
8. Een Liedeken van Weynken Claes dochter 3:56
9. Verheucht u Gods kinder alletijt 5:46
10. Nimpes, nappés (Josquin des Prez) 2:28

11. Ein feste Burg ist unser Gott (improvisations)	4:04
12. Dat Gebet Esaie int xxxiii. Cap. begrepen in een Liedt (Ludwig Senfl)	4:13
13. Godt den Vaeder ons bevrijt	3:03
14. Nu hout ons Heer by dinen woort	3:03
15. Ein feste Burg ist unser Gott (Lupus Hellingk)	2:02
16. Psalm 82: God is ghestaan in der saemlingh'	3:54
17. Psalm 79: Och Heer met dyner hulp verschijn (Arnoldus de Bruck, Lupus Hellingk and Johann Walter)	3:52
18. Gentsch vader-onze	1:32
19. Dat gebet Onser Heeren (Nicolas Vallaert)	6:27
20. Psalm 136: Danckt Godt want hy so vriend'lijc is (Johann Eccard, Adam Gumpelzhaimer, Georg Förster and Michael Praetorius)	4:35

Arjen, Cassandra, Sytse, Saskia, Hieke, Laurens, Nico, Marcel en Constance

1. Een nieu Liedeken (psalm 46)

Op die voyse als het begindt

Strofe 1 t/m 4: Martin Luther, 1527/8

Vertaling en strofe 5: Laurens Jacobszoon Reael, 1585,
Handschrift Reael (UB Gent)

"Ein Feste Burg ist unser Gott" is een van Luthers psalmliederen. Het werd in vertaling als geuzenlied ook populair onder de calvinisten. De strijdbare inhoud wordt in de vertaling van Reael nog enigszins versterkt. Geheel in de stijl van de rederijkers voegt Reael een prinstrofe toe.

Een vasten burch es onsse Godt,
een goedt gheweert en waepen.

Hy helpt ons vry uyt aller nodt,
die ons nu gaet bedraeopen¹.

De duyvel vander hel,
met den paeus, sijn gesel,
zeer sterriic in rusting² sijn,
met haer helssche fenijn;
op aerd es niet haers gelijken.

Ons macht de³ waer haest uuytgeblust,
wy waeren dreae verlooren;
Hy comt voor ons⁴ wel toe gerust,
de Godt selfs heeft vercooren⁵.
Vraecht ghy nae sijnnen naem,
Jesus Christus bequaem.
Sijn vyandt velt hy neer.
Daer es geen ander heer.
Dat velt⁶ moet hy behouden.

1. A New Song (Psalm 46)

To the tune, as it begins

Stanza 1-4: Martin Luther, 1527/8

Translation (into Dutch) and stanza 5: Laurens Jacobszoon Reael, 1585, *Handschrift Reael* (UB Gent)

"Ein Feste Burg ist unser Gott" is one of Luther's psalm settings. It also became popular among Calvinists in translation as a Sea Beggars' song. The militant content of the song became even stronger in Reael's translation. Wholly in keeping with the style of the Chambers of Rhetoric, Reael adds a Prince's Stanza at the end.

A mighty fortress is our God,
A good defense and weapon.
He helps free us from all distress,
That now envelops us.
The Devil from hell,
With the Pope, his companion,
Are strongly-equipped
With hellish venom
On earth is not their equal.

Our might was nearly overcome
We were almost lost;
He comes and takes up our cause,
The one God himself has chosen.
You ask what his name may be,
Jesus Christ, the deliverer.
His foes he strikes down.
There is no other lord.
He will take the field of battle.

Of al de werrelt vol duyflen waer⁷,
en wouden ons op slucken,
soo vruchten wy ons niet een haer⁸;
ons werc sal wel gelucken.
De oude boose slanh,
al maect hijdt ons wat bangh,
hy crencet ons niet een sier.
Hy moet int helssche vier.
Met een woort can hem Godt schenden.

Godts woort sy sullen laeten staen,
en blyven sduyvels slaeven.
Hy es by ons nu op den plae⁹,
met sijnnen Geest en gaeven.
Neemen sy ons dat lijf,
goedt, eer, kindt ende wijff,
laet sy vaeren daer hin,
sy hebbens geen gewin:
Godts rijk moet ons doch blyven.

Prince.

Prince, bidt Godt den vaeder altijt,
dat sijn rijk moet toe coomen,
op aerden als in heemel wijt;
spaus rijk werdt wech genoomen,
Op dat mach sijn becant
Godts woort doort gantsse landt;
de spisj der sielen goedt
verquict sinen gemoedt.
Wat mijn Godt wil, moet werden¹⁰.

- 1) treffen; 2) met zeer sterke uitrusting; 3) die;
- 4) hij neemt het voor ons op; 5) die God zelf heeft uitverkoren; 6) slagveld; 7) als heel de wereld vol duivels was; 8) dan maakten we ons nog geen zorgen; 9) slagveld; 10) gebeuren

Even if all the world were full of devils,
That would suck us up,
We would not fear at all,
We will certainly succeed.
The old evil serpent
Although he makes us afraid for a time,
He will not hurt us severely.
He's destined for the fires of hell.
God can destroy him with a word.

God's word will abide
And they will remain the devil's slaves.
He is now with us in the battlefield,
With his Spirit and his gifts.
They may take our life,
Goods, honor, children and wife,
Let them go;
They have no victory, for
God's kingdom will remain with us.

Prince.

Prince, pray always to God the Father
That his Kingdom may come,
On earth as it is heavenwide;
The Pope's kingdom will be taken away.
So that God's Word may become known
Throughout the entire land;
The good food for the soul
Will nourish the nation's courage.
What my God wills, shall come to pass.

2. Een nieuwe Liedt van twee Martelaers Christi tot Bruesel verbrant. Anno 1523.

Martin Luther, 1523

Vertaling uit: *Den Geheelen Souter der Koenicklijcken Propheten Davids...*, 1567

Zetting: Johann Walter

Luthers allereerste lied: "Eyn newes lyed wyr heben an". Hij schreef het naar aanleiding van de terechtstelling in Brussel van de eerst martelaren van de reformatie, twee Antwerpse Augustijner monniken genaamd Johannes van Essen en Hendrik Voes. Opvallend is dat de slotregel van dit lied vanaf het begin twee melodische varianten kende. De variant uit de vroege lutherse liedbundels is nu nog in Duitsland in gebruik. De Nederlandse vertaling past hier niet goed op, maar wel op de variant die in de zetting van Walter staat.

Een nieuwe Liedt wy heven aen,
Des wolde Godt onse Heere,
Toe singhen wat Godt heeft gedaen,
Tot sijnen lof ende eere.
Te Bruesel in dat Nederlant,
Wel door twee jonghe knapen,
Heeft hy sijn wonder macht bekant¹,
Die hy met sijnen gaven,
Soo rijckelijck heeft ghettizeret.

De eerst recht wel Johannes hiet,
Soo rijck aen Godes hulden²,
Sijn broeder Heinrick nae den Geest,
Een rechter Christ sonder schulden,
Van dees werelt ghescheyden sint,
Sy hebben die croon³ verworven,
Recht als die vrome Godes kint⁴,
Voor sijn woort sint sy ghestorven,
Sijn Martelaers sijnse worden.

2. A New Song of the Two Martyrs of Christ Burned in Brussels in the Year 1523.

Martin Luther, 1523

Translation from *The Whole Psalter of the Royal Prophet David...*, 1567

Setting: Johann Walter

Luther's very first song: "We Raise A New Song." He wrote this in response to the execution in Brussels of the first martyrs of the Reformation, two Augustinian monks from Antwerp named Johannes van Essen and Hendrik Voes. What's striking is that from the song's inception, the final line appeared in two variants. The version from the early Lutheran song collections is still in use in Germany to this day. The Dutch translation doesn't fit that version well, but it does fit the variant form used in Walter's setting.

We raise a new song
As God our Lord wills it,
To praise what God has done,
To his glory and honor.
At Brussels in the Netherlands [Low Countries]
By means of two young lads
He has made his wonders known.
Whom He with his blessings
Has so richly endowed.

The first one was named Johannes
So rich in God's grace,
His brother in the Spirit, Heinrick
An upright Christian without sin,
Have been taken from this world,
They have earned the [martyr's] crown,
As upright pious children of God
They died for his Word,
And have become His Martyrs.

Sy songhen soet, sy songhen suer,
Versochten mennige listen,
Die knapen stonden als een muer,
En verachten die Sophisten⁵,
Den ouden vyandt dat seer verdroet,
Dat hy was overwonnen
Van sulcken jonghers, hy soo groot,
Hy wordt vol torns van stonden⁶,
En ghedochtse te verbernen⁷.

Twee groote vieren staken sy aen,
Die knaepkens sy daer her brachten,
Die gaf groot wonder yderman,
Dat sy sulcken pijn verachten,
Met vreuchden sy haer gaven daerin⁸,
Met Godes lof ende singhen,
Den moet werdt den Sophisten cleyn,
Van desen nieuen dinghen,
Doen God soo liet sien sijn wercken.

Die assch' en wil niet laten af.
Sy stuift in alle de landen.
Daer en helpt beeck, cuyl, gracht noch graf,
Sy maectt den vyandt ter schanden,
Doen hy int leven den moort
Hem te swijghen heeft ghedrongen,
Den moet hy doot aen allen oort⁹
Met aller stemmen en tonghen
Geheel vrolijck laten singhen.

1) geopenbaard; 2) genade; 3) martelaarskroon; 4)
namelijk: Jezus; 5) verkondigers van drogedeneringen,
de inquisiteurs; 6) hij wordt terstond woedend; 7)
verbranden; 8) met grote vreugde begaven zij zich
daarin; 9) die moet hij, nu hij dood is, overal

They sang sweet, they sang sour,
[Their accusers] asked many deceitful questions;
The young men stood like a wall,
And disdained those Sophists.
The old enemy sore lamented
That he was defeated
By such youth, while he was so mighty;
He was instantly furious
And resolved to burn them.

They lit two large fires,
And brought those young men to them,
Who astonished everyone
By dismissing such pain.
They gave themselves to it with rejoicing
Praising God and singing.
Their courage diminished the Sophists,
By these new things
God let his works be made known.

Those ashes will not go away.
They will dust every land.
Every brook, hollow, canal, and grave
Will shame the enemy.
When in this life he tried
To silence them with death
Instead, now dead, they everywhere
With every voice and tongue
Sing with great joy.

3. Een Christelijck Liedt, te singhen byde begraeffenis

Martin Luther, 1524

Vertaling: Willem van Haecht, *De CL. Psalmen
Davids...*, 1579

Zettingen: Balthasar Resinarius en Johann Walter

De eerste strofe van "Mitten wyr im leben sind" is een bewerking van de antfoon "Media vita in morte sumus" uit de 8ste eeuw. Luther breidde het lied uit.

Midden sijn in t'leven wy
Metten Doot omvanghen,
Waer soeken wy hulpe by,
Dat wy Gh'naed' ontfanghen?
By u O Heer' alleene:
Ons berout onse misdaet seer,
Die u heeft vertoren, Heer':
Heyliche Heere Godt,
Heyliche stercke Godt,
Heyliche barmhartige Heylandt,
 Ghy ewige Godt,
Laet ons niet versinken
In des bitteren Doots noot:
 Heer', onfermit u ons'.

Midden quellen inden Doot
Ons der Hellen Kaeken:
Wie sal ons uit sulcken Noot
Los end' ledich maeken?
Dat doet ghy Heer' alleene,
Het Jammert u Barmheticheyt
Ons claghen ende groot leyt:
Heyliche Heere Godt,
Heyliche stercke Godt,
Heyliche barmhartige Heylandt,

3. A Christian Song, to sing at burials

Martin Luther, 1524

Translation: Willem van Haecht, *De CL. Psalmen
Davids...*, 1579

Settings: Balthasar Resinarius and Johann Walter

The first stanza of "Mitten wyr im leben sind" ('In the midst of life') is an adaptation of "Media vita in morte sumus" ('In the midst of life, we are in death') from the 8th century. Luther expanded the song.

In the midst of life we
Are surrounded by death;
Where can we search for help,
So that we may receive Grace?
Only in you, O Lord,
We deeply mourn our sins,
Which have so angered you, Lord:
Holy Lord God,
Holy mighty God,
Holy merciful Saviour,
 You eternal God,
Let us not perish
In the bitter pangs of Death:
 Lord, have mercy on us!

In the midst of Death
The jaws of Hell torment us:
Who from such agony
Shall free and relieve us?
Only you O Lord;
Our laments and great suffering
Sadden your Mercy:
Holy Lord God,
Holy mighty God,
Holy merciful Saviour,

Ghy eewige Godt,
Laet ons niet vertzaghen
Voor der Hellen diepen Giolet:
Heer', ontfermt u ons'.

You eternal God,
Let us not perish
In the depths of Hell:
Lord have mercy on us.

4. Die Hymnus, A solis ortus cardine

Martin Luther, 1524

Vertaling uit: Ligarius, *Dat Woerdische Sangboeck*,
1589 (ed. 1625)

Zettingen: Georg Rhau, Balthasar Resinarius en Johann
Walter

De gregoriaanse hymne "A solis ortus cardine" stamt uit de 5de eeuw en beschrijft het hele leven van Jezus. Luther dichtte op deze melodie het kerstlied "Christum wyr sollen loben schon".

Christum wy sullen Loven schoon,
Der Reynen Maecht Marijen Soon,
So wijt als schijnt de Sonne clae
Des Werelts eyndt¹ reyckt sy voorwaer.

Die salig' Schepper aller Dingh,
Tooch aen eens Knechtes Lijff gering,
Dat hy dat vlees door t'Vlees verworff,
End sein Schepsel niet heel verdorff.

Die Eed'le Moeder heeft geboor'n,
Dien Gabriel vercondicht te voor'n
Dien Sint Jan wees met springen stijff
Doen hy noch lach ins Moeders Lijf².

Hy lach in Hoy met Armoed' groot
Die Kribbe hart hem niet verdroot,
Hem quam een cleyne Melck te baet,
Die noyt gheen Vogel Hong'ren laet.

4. The Hymn, A solis ortus cardine

(From the rising of the sun)

Martin Luther, 1524

Translation from: Ligarius, *Dat Woerdische Sangboeck (The Woerden Songbook)*, 1589 (ed. 1625)

Settings: Georg Rhau, Balthasar Resinarius and Johann Walter

The Gregorian hymn "A solis ortus cardine" comes from the 5th century and describes the entire life of Jesus. To this melody Luther wrote the Christmas song "Christum wyr sollen loben schon."

We should now praise Christ
The pure Virgin Mary's Son
As wide as the bright Sun shines and
Truly reaches to all the end of the world.

The holy Creator of all things,
Took on the humble life of a servant,
So that he might win flesh through The Flesh,
And his Creation not be totally ruined.

The noble Mother gave birth
As Gabriel announced beforehand
Who Saint John greeted with a mighty leap
When he still lay in his mother's body.

He lay in the hay with great poverty,
The hard crib did not vex him,
A little milk came to succor him,
He, who had never let a bird hunger.

Des Hemels Choor syn bly daer off,
En d'Engel singhen Gode Loff,
Den Armen Herders wert vertelt⁴,
Den Herder end Schepper aller werlt.

The heavenly choir rejoices over this,
And the angels sing God's praise,
To the shepherds is announced
The Shepherd and Creator of all the world.

1) tot het einde van de wereld; 2) gebaard; 3) naar wie
Sint Jan wees door stevig in de moederschoot op te
springen; 4) aangekondigd

5. Georg Rhau: Ein feste Burg ist unser Gott

Uit: *Newe Deudsche Geistliche Gesenge*, 1544

5. Georg Rhau: Ein feste Burg ist unser Gott

Instrumental, from: *Newe Deudsche Geistliche
Gesenge (New German Spiritual Songs)*, 1544

6. Mijn siele mach gheen troost ontaen

Na de wijse: Waer Godt niet met ons in deser tijt.
Uit: Veelderhande Liedekens ghemaect uit den
Ouden en Nieuwen Testament, 1559?

Een schriftuurlijk lied, gedicht op Luthers psalmlied "Wer Gott nicht mit uns diese zeyt". De kwellingen die het volk Israël en de vroege Christenen ondergingen, werden vergeleken met het lijden van de aanhangers van de reformatie. Maar uiteindelijk overwint het goede!

Mijn siele mach gheen troost ontaen,
Ick sie de werelt dolen,
Daer toe Gods woorden seer versmaen,
Sijn kinders vlien in holien.
De eene wort gheslaghen doot,
De ander leeft in lijves noot,
De derde wort verdreven.

Tgaet recht¹ alsser gheschreven staet
By vele Gods Propheten,
Doen Israel vervolcht, versmaet,
Ghedoot was en verbeten.
Haer bloet en heeft niemant versae²
Sy soeken altijt nieuwe rae³
Gods kinders te vernielen.

6. My soul can take no comfort

To the tune: Waer Godt niet met ons in deser tijt [If God were not with us in this time].

From: Veelderhande Liedekens ghemaect uit den Ouden en Nieuwen Testament, 1559? (A Variety of Songs made from the Old and New Testament, 1559?)

A scriptural song, written on Luther's psalm "If God were not with us in this time." The torments that the people of Israel and the early Christians underwent, are compared with the sufferings of the followers of the Reformation. But good triumphs in the end!

My soul can take no comfort
I see the world sorrowing
And God's Word spurned,
Their children flee to caves.
The one is struck dead,
The other lives in bodily need,
The third is driven out.

It happens as it is written
By many prophets of God,
When Israel was persecuted, spurned,
Killed and oppressed.
Her blood satisfied no-one;
They always sought new ways
To destroy God's children.

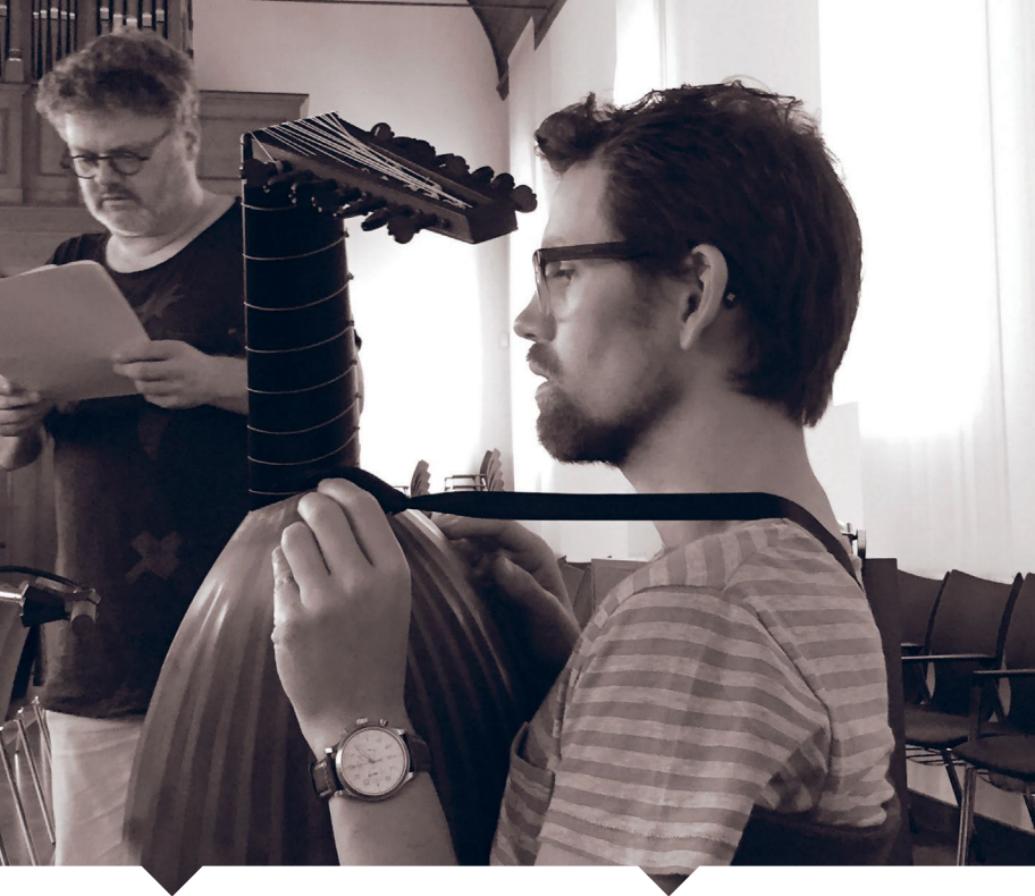
Waer is Pharao wreet en fel
En Antiochus ghebleven,
Nero den wreeden Keyser snel,
Herodes daer beneven,
Sy hebben noch veel Broeders meer,
Die strijden teghen Themelsch heyr⁴,
Waeckt op, Princen, wilt mercken⁵.

O siel nu laet u schreyen staen,
De blinden willen dolen,
Ghy hebt van Godt een gaef onthaen,
Die leert boven de Scholen.
Godt Vader, Soon en heylich Gheest
Sy lof, prijs in sHemels Forrest.
Nu singt ghy Christen, Amen.

Where is Pharaoh cruel and harsh
Where has Antiochus gone,
Nero the Emperor quick to cruelty,
And Herod there below;
They have many brothers besides,
Who struggle against Heaven's army;
Wake up, Princes, and mark my words.

O soul, leave aside your crying,
The blind will mourn;
You have received a gift from God,
That teaches beyond what schools can.
To God the Father, Son, and Holy Ghost
Be honor and praise in Heaven's glade.
Now sing, you Christians, Amen.

1) precies; 2) verzadigd; 3) plan; 4) leger; 5) let op mijn woorden

Jakko

Arjen

7. Nu heffen wy een nieu liet aen

Na de wijse Treet aen mijn vromer Lantsknecht.

Uit: *Uit: Veelderhande schriftuerliche Liedekens..., 1552*

Het eerste slachtoffer van de Inquisitie in de Noordelijk Nederlanden was Jan de Bakker, alias Pistorius, hulppastoor in Woerden. Hij werd in Den Haag gevengenzet op verdenking van "lutherij". Omdat hij vasthield aan zijn overtuiging, belandde hij in 1525 op de brandstapel. Om anderen af te schrikken maakte men van zijn executie een grote vertoning, waarvoor zelfs de landvoogdes uit Mechelen overkwam.

Nu heffen wy een nieu liet aen.

Heer, groot wonder hebdy ghedaen

In Hollant inden Haghe.

Daer heeft bekent u Godlijck woort

U knecht alsonder versaghen¹.

Sinte Stevens moet heeft hy ghehadt,

Godts woort heeft hy vast aen ghevadvt,

Hy en wilder niet af scheyden.

Die dulle Papisten² en vreesda hy niet,

Wat si grimden oft wat si seyden.

Dit saghen die Papisten met eenen nijdegen moet³,

Sy wouden storten donnosel bloet⁴,

Haer schande also te wreken.

Maer hy was bereyt ende hy loofde Godt

Met singhen ende met preken.

7. Now we raise a new song

To the tune of *Treet aen mijn vromer Lantsknecht.*

[Fall in, my pious soldier]

From *A variety of scriptural songs....., 1552.*

The first victim of the Inquisition in the Northern Netherlands was Jan de Bakker, known as Pistorius, an assistant pastor in Woerden. He was imprisoned in The Hague on suspicion of 'luther-ism.' Because he held on to his convictions, he was burned at the stake in 1525. As a deterrent, his execution was made a major spectacle, which even the Regent came from Mechelen to attend.

Now we raise a new song.

Lord, you have done great wonders

In Holland and in the Hague.

There your servant has fearlessly

Confessed God's Word .

He had St Stephen's courage,

He held steady to God's word,

And would not depart from it.

He did not fear the crazy Papists

No matter what they threatened or said.

The Papists saw this with envy;

They wanted to shed innocent blood,

To wreak their shameful deeds.

But he was prepared, and he praised God

With singing and with preaching.

Hy sprack zijn broeders soo liefljick aen
Ick ga u voren, volcht ghy mi na.
Sy antwoorden met ghesanghen:
Och broeder strijt vroom en vreest u niet,
Christus sal u ontfanghen.

Hy stont soo blijdelijk aenden staect
Hy ghevoelde van binnen der liefden smaeck
Hy sprack met eenen moede:
Heer Jesus ontfanckt minen gheest tot u
Ende verghevet hem die my dooden.

Suypt op ghi wolveren der martelaren bloet,
Suypt op en vervult uwen nijdeghen moet,
Tast toe snijt vant ghebraden.
Is Caim van Abel, zijn broeders bloet
Nemmermeer te versaden⁵.

- 1) daar heeft uw knecht zonder bang te worden zich tot uw goddelijk woord bekend; 2) katholieken; 3) gemoed;
- 4) zij wilden het onschuldige bloed vergieten; 5) jullie zijn nooit te verzadigen, net zoals Kain niet door het bloed van zijn broer Abel verzadigd werd

He spoke so lovingly to his brothers:
'I go before you; follow after me.'
They answered with songs:
'Oh brother, struggle piously and fear not;
Christ will receive you.'

He stood so joyfully at the stake;
He felt love's savor from within;
He spoke with courage:
'Lord Jesus receive my spirit
And forgive those who murder me.'

Suck up the martyr's blood, you wolves,
Suck up and drink your depth of envy,
Gorge on the sacrifice.
Cain could never get his fill
From the blood of his brother Abel.

8. Een Liedeken van Weynken Claes dochter

Na de wijse: *Het was een Joden Dochter.*

Uit: *Dit Boec wort genoemt: Het Offer des Heeren...,*

1570

Wendelmoet (Weynken) uit Monnickendam was de eerste vrouw die vanwege ketterij ter dood werd gebracht. Zij belande in 1527 op de brandstapel in Den Haag. Zij vleide zich gewillig tegen de staak en hield haar beul door zelf een zakje met buskruit diep in haar boezem te steken. Dit laatste was een methode om de dood eerder te laten intreden en zo de allerergste pijnen te voorkomen.

De Heer moet zijn ghepresen
Van zijn goedertierenheit,
Dat hy altijt wil wesen
By die nieu zijn verresen
En hebben tquaet afgeheleyt.

Dit machmen cleralijck sporen
Aen die vrouwe Weynken Claes,
Uut God sijnde ghebornen,
Wiens woort sy had vercoren
Tot haerder troost ende solaes.

Gevaen lietmen haer bringen
In den Haech voor dOverhelyt.
Met vragen sy haer aenginghen,
Of sy bleef by die dingen,
Die sy voor heen had gheseyt.

Tgeen dat ick heb gesprocken
Blijf ick vast by, heeft sy verclaert,
Sy mochten tyer wel stoocken
Om branden ende rooken,
Sy was daer niet voor vervaert¹.

8. A Song of Wynken Claesdochter

To the tune of: *Het was een Joden Dochter. [It was a Jewish daughter]*

From: *This Book is named: The Sacrifice of the Lord..., 1570*

Wendelmoet (Weynken) from Monnickendam was the first woman to be executed for heresy. She was burned at the stake in 1527 in The Hague. She went willingly to the stake and helped her executioner by putting a bag of gunpowder deep in her bosom. This was a way of hastening death so as to avoid the worst of the pains.

The Lord must be praised
For his mercy,
That he will always show
To those who newly arise
And have defeated evil.

This can clearly be seen
In the woman Weynken Claes,
Born of God,
Whose Word she had chosen
For her comfort and solace.

She was brought a captive
To the authorities in The Hague.
They went at her with questions
Whether she stood by those things
That she had said before them.

'That which I have said
I stand firmly by,' she declared,
They could stoke the fire
To burn and smoke;
She was not afraid of it.

Een wasser die daer taelde².
Vraechde noch vant Sacrament.
Daer op Weynen verhaelde,
Dat meel was datmen maelde,
En tbroot eenen Duyvel blent.

Hy seyde: Ghy moet sterven,
Ist saeck dat ghy hier by blijft.
Maer om tRijck Gods te erven
En die Croon³ te verwerven
Was sy door Gods cracht gestijft.

Dus ist ordeel gegeven,
Dat sy sou worden verbrant.
Maer duer Gods geest gedreven
Gaf sy willich haer leven
Over in des Heeren hant.

Sy halp den pulver steecken
Selfs tot haren bosem in⁴.
Siet wat daer is gebleecken:
Van selfs is sy ghastreecken
Totten pael als een Heldin.

Dus lieffelijck ontslapen
Is Wendelmoe⁵ in den Heer.
Maer Monicken en Papen
Die naet Christen bloet gappen⁶,
Versaet worden sy nemmermeer⁷.

There was one who spoke,
And asked about the Sacrament.
To which Wynken replied
That it was made of flour that people ground,
And the bread was a Devil's mixture.

He said: 'You must die,
Since you stand by what you've said.'
But to inherit the Kingdom of God
And earn the [martyr's] Crown,
She was strengthened by God's power.

And so the judgement was given
That she should be burned.
But driven by God's spirit,
She willingly gave her life
Into God's hand.

She herself helped put
The [gun]powder in her bosom,
And see what happened:
She herself went to the stake,
As a heroine.

And so Wendelmoe
Died sweetly in the Lord.
But monks and Papists
Greedy for Christians' blood,
Will never be satisfied.

1) bevreesd; 2) een was er, die daar sprak; 3) martelaarskroon; 4) zij hielp zelf het zakje met buskruit in haar boezem te steken; 5) Weynen is de roepnaam van Wendelmoet; 6) begeren; 7) zij worden nooit verzadigd

9. Verheucht u Gods kinder alletijt

Na de wijse: *Nun frewt euch lieben Christen gmeyn.*
Ofte: Mijn Siele mach geen troost onthaen
Uit: Een Lietboecxken tracterende van den Offer des Heeren, 1563

Een lied over de doopsgezinde Frans van Bolsward,
gedicht op twee mogelijke lutherse melodieën: "Nu frewt euch lieben Christen gmeyn" en "Wer Gott nicht mit uns diese zeyt".

Hij werd in 1545 in Leeuwarden terechtgesteld.
Bijzonder is dat het lied verhaalt dat het vuur geen vat kreeg op zijn lichaam. Kennelijk was er bij de doopsgezinden behoefte aan eigen wonderen en eigen heiligen, alle goede reformatорische bedoelingen ten spijt.

Verhuecht u Gods kinder alletijt
 En wilt nu verjolisen¹.
 Loft Godt den Heer gebenedijt
 Zijn naem is hooch te prijsen.
 Zijn licht schijnt nu soo clera als dach,
 Dat welck men niet wel lijden mach,
 Daer af² so willen wy singhen.

Daer was een schaep Christlijck gaeaert
 Te Boolsweert binnen der stede,
 Genaemt Frans, recht en slecht vermaert,
 Hy leefde in Gods vrede.
 Hy wilde niet sweeren een eedt,
 Dies waren die Heeren seer tonvredt
 En lieten hem daer vangen.

Op eenen Slee wert hy gesent
 Te Leeuwerden voor die Heeren.
 Sy vraechden hem daer int present

9. Rejoice always, you children of God

To the tune of: *Nun frewt euch lieben Christen gmeyn*
[Now rejoice you beloved Christians all] From: *A Songbook about the Sacrifice of the Lord, 1563.*

A song about the Mennonite Frans van Bolsward,
set to either of two Lutheran melodies, "Rejoice now always you children of God" and "If God were not with us in this time." He was executed in 1545 in Leeuwarden. What's remarkable is that the song tells that the fire got no traction on his body. Apparently the Mennonites needed their own miracles and saints, despite all good Reformed intentions.

Rejoice always, you children of God,
 And be joyful.
 Praise God the blessed Lord
 His name be highly praised.
 His light now shines as clear as day,
 So that people may not suffer,
 We want to sing about that.

There was a sheep of Christian nature
 Within the city of Bolsward
 Named Frans, upright and unknown;
 He lived in God's peace.
 He would not swear an oath
 Because that would greatly anger God,
 And he was captured there.

He was sent on a sled
 To Leeuwarden before the Lords.
 They asked him there in their presence

Waerom wilt ghy niet sweeren?
En houden met ons geen Avontmael?
Ter Kercken in dat heylige sael
Daer wilt ghy oock niet wesen.

Ghy Edel Heeren, hoort, sprack hy,
En wilt u niet verstooren³.
Ghy hooge Priesters, leeret my,
Na Gods woort wil ick hooren.
Ick heb my also wel bedacht:
Den Bibel heb ick mee gebracht,
Daer uit so wilt my leeren.

Die Heeren zijn gegaen te raet,
Jesabels⁴ Priesters mede.
Hy heeft ons met die Missee versmaet
Noch hout niet van ons seden.
Dat vonnis ginck daer hert en fel.
Nochtans behaechedet hem al wel,
Dat hy tot asch sou bernen⁵.

Als een slachtschaep wert hy geleyt,
Veel weenden tot dier stonden.
Hy sprack: Weest getroost en bereydt
Nu te sterven u sonden.
Geloof, dit is de rechte straat
Waer door men totten leven gaet,
Maer weynich die hem vinden.

Met eenen strick wel vast en goet
De Hencker⁶oud hem worgen.
De strick brack (zijt Hencker gemoet),
Hy viel in ancxte sorgen.
Aent lichaem en is geen vyer gespaert
Van torf en hout na sulcker aert
Om hem tot asch te bermen.

'Why will you not swear?
And not take communion with us?
And you also will not attend
Church in that holy sanctuary.'

'You noble lords, listen,' he said,
'And do not get upset.
You honored priests, teach me;
I would listen to God's word.
I have thus thought it over with care:
I brought my Bible with me,
Teach me from it.'

The Lords took counsel
With Jezebel's priests.
He has spurned the Mass
And does not love our morals.
The judgment fell hard and cruel.
Yet it pleased them to say
That he should burn to ash.

He was led as a sacrificial lamb,
Many wept where they stood.
He said: Be comforted, and ready
To die now for your sins.
Believe, this is the right path
That leads to life,
But which few find.

With a stake strong and good
The executioner wanted to strangle him.
The stake broke, despite the executioner's courage,
And he fell into fear and worry.
No fire was spared on the body,
Or turf and wood and such things
In order to burn him to ash.

Nu hoort Gods volck seer wonderlijck:
Tvleys mochtmen niet verbranden
Dat lichaem bleef even gelijck,
Wat sy toogen te handen?
God toonde daer zijn groote macht
Dat vyer verloor zijn rechte cracht
Ten mocht hem niet verbernen.

Looft God al inder eeuwicheyt
Van zyne wonderdaden.
Hy toont ons zijn genadicheyt,
Sijn woort doet ons versaden.
Sijn geest ons ooc verlichten can,
Die daer is een rechte Leytsman
Al na dat eeuwiche leven.

1) verheugen; 2) daarover; 3) wees niet boos; 4) de
valse profetes Izabel; 5) verbanden; 6) beul; 7) wat ze
ook deden

Now listen in awe, God's people:
In vain they sought to burn his flesh;
The body stayed the same,
No matter what they did.
God showed his great power there;
The fire lost its rightful force
And they were unable to burn him.

Praise God in eternity
For his wondrous works.
He show us his mercy
His word strengthens us.
His Spirit can enlighten us,
And is a proper guide to lead us
To eternal life.

Cassandra

Saskia

Constance

10. Josquin des Prez: Nymphes, nappés

Luther noemde Josquin (ca. 1450-1521) bewonderend "meester van de noten, die doen moeten wat hij wil; andere componisten moeten doen zoals de noten willen". Het verhaal gaat dat hij door dit chanson met geestelijke cantus firmus tot tranen toe geroerd was, toen hij het eens meezing.

Nymphes, nappés, néreides, driades,
Venez plorer ma désolation,
Car je languis en telle affliction
Que mes espris sont plus mort que malades

Circumdederunt me gemitis mortis.
Dolores inferni circumdederunt me.

Nimfen, woudnimfen, zeenimfen, boomnimfen,
Kom mijn droefenis betreuren,
Want ik kwijn in zulke diepe smart,
Dat mijn geest meer dood is dan ziek.

Zij omringden mij met doodskreten,
Hellesmarten omringden mij.

10. Josquin des Prez: Nymphes, nappés

Luther admiringly called Josquin (c1450 -1521) "the master of the notes, which must do as he wills; other composers have to do what the notes will." The story goes that he was moved to tears when he sang along with this chanson with its sacred cantus firmus.

Nymphs, naiads, nereids, and dryads,
Come mourn my sadness.
For I languish in such affliction
That my spirit is more dead than sick.

They ringed me round with cries of death
The pains of hell encircled me.

11. Ein feste Burg ist unser Gott

Geïmproviseerde variaties op blokfluit

11. A Mighty Fortress is our God

Improvised variations on recorder

12. Dat Gebet Esiae int xxxiii. Cap. begrepen in een Liedt

Wolfgang Meuslin

Vertaling uit: *Een Hantboecxken inhoudende den heelen Psalter des H. propheete David..., 1565*

Zetting: Ludwig Senfl

Het lied "O Herre Gott, begnade mich" is niet van Luther zelf, maar komt uit lutherse kring. De zetting is een van elf stukken die de overtuigde katholiek Senfl schreef voor de bundel van Rhau. Luther en Senfl correspondeerden met elkaar. Toen Luthers krachten afnamen schreef Senfl voor hem zijn motet "Non moriar, sed vivam" [Ik zal niet sterven maar leven].

O Heere Godt onfermet u,
Door dijn ghenade overs ons nu,
Want wy wachten ghemeyne,
Op uw hulpe alleyne:
Want onsen vyant is seer fel,
En waeckt op, wacker ende snel,
Om ons hier te vercloecken¹,
En heymelijck te versoecken².
Maer Heere Godt, Godt sterck en groot,
Sijt ons sterckheit in allen noot:
Ons salicheyt zijt ghy seer sterck,
Een yghelijck leydt op u syn merck³,
Ten tijde van elende.

1) met list in zijn macht te brengen; 2) met kwade bedoeling op de proef te stellen; 3) iedereen slaat acht op u

12. The Prayer of Isaiah in the 33rd Chapter, contained in a Song.

Wolfgang Meuslin, translation from: *A Handbook containing the whole Psalter of the Holy Prophet David..., 1565*

Setting: Ludwig Senfl

The song "O Lord God, have mercy on me" is not by Luther himself, but comes from Lutheran circles. The setting is one of eleven pieces that the convinced Catholic Senfl wrote for Rhau's collection. Luther and Senfl corresponded with each other. When Luther's powers dwindled, Senfl wrote for him the motet "Non moriar, sed vivam" [I shall not die, but live].

Oh Lord God have mercy
Over us now in your grace,
For we wait together
For your help alone:
For our enemy is very fierce,
And arises, alert and swift
To ensnare us here,
And secretly test us.
But Lord God, God strong and mighty,
Be our strength in all distress:
You are our strong salvation,
And everyone looks to you
In time of misery.

Cassandra

Arjen

Nico

13. Godt den Vaeder ons bevrijt

Op die voyse: *Godt den Vaeder woon ons by.*
 Laurens Jacobszoon Reael, 1585, *Handschrift Reael*
 (UB Gent)

Geuzenlied; parafrase op Luthers drievaldigheidslied
"Gott der vater won uns bey".

Godt den Vaeder ons bevryt,
 en help ons vrolic stryden.
 Maect ons doch deeze Spangiaerts quyt,
 en helpt ons uuyt dit lyden.
 Haer tieranny maect een endt.
 Hout ons by uwe leerre.
 Tot u neemen wy keerre:
 helpt ons en haest u zeerre,
 en in Spaengien haer weér zendt;
 op dat wy u met vrede
 diennen in onsse stede;
 ons naesten helpen meede.
 Amen, amen, dat sy waer.
 Daer op wy ons verlaeten clae.

Godt, die Soon, die woont ons by,
 en help ons handen vechten;
 op dat wy werden los en vry
 van deese Spaenssche knechten,
 die storten 't onnoosel bloet
 uwer heyliger Christen,
 met valsheyt en met listen.
 Wilt Ghy ons waepens fristen',
 wy slaen daer in met goeden moet.
 En wy op U vertrouwen;
 door 't gelooff op u bouwen;
 voor haer wy niet en grouwen.

13. God the Father free us

To the tune: *Godt den Vaeder woon ons by [God the Father be with us]*
 Laurens Jacobszoon Reael, 1585, *Ms Reael* (UB Gent)

A Sea Beggars' song; paraphrase of Luther's Trinitarian song "God the Father be with us."

God the Father, free us,
 And help us joyfully struggle.
 Free us from these Spaniards,
 And help us out of this suffering.
 Make an end to tyranny here.
 Keep us in your teaching.
 We turn towards you;
 Help us and hasten quickly
 And send them back to Spain,
 So that we can serve you
 In peace in our cities,
 And also help our neighbors.
 Amen, amen, may it be so.
 On this we trust without a doubt.

God the Son, abide with us,
 And help our hands fight;
 So that we will be free and rid
 Of these Spanish vassals,
 Who spill the innocent blood
 Of your holy Christians
 With falsehood and deception.
 Maintain our weapons;
 We attack with good courage.
 And we trust in you,
 By building our faith upon you;
 And we don't grumble about it.

Amen, amen, dat sy waer.
Daer op wy ons verlaeten clae.

Godt, heylige geest, sterct ons gelooff.
Wilt ons sonden u gaeven²,
dat wy niet werden tot een rooff,
gemaect tot Spaensche slaeven.
Sterckt ons in ons vaederlant;
wilt ons u woort niet rooven;
op dat wy vast gelooven,
sendt ons u geest van booven.
's Paus leer stoot in 't helische brant
u Woort by ons verheeven;
opdat wy daer nae leeuen,
u loff en eerre geeeuen.
Amen, amen, dat sy waer.
Daer op wy ons verlaeten clae.

Amen, amen, may it be so.
On this we trust without a doubt.

God, Holy Spirit, strengthen our faith
Forgive our sins,
So that we do not become spoils
And made into Spanish slaves;
Strengthen us in our Fatherland;
And do not take your Word from us.
So that we firmly believe,
Send us your spirit from above.
Hurl the Pope's teachings into the fires of Hell
And raise up your Word among us;
So that we live according to it
And give you praise and honor.
Amen, amen, may it be so.
On this we trust without a doubt.

1) behouden; 2) vergeven

Sytse

Hieke

Nico

Marcel

14. Nu hout ons Heer by dinen woort

Strofe 1 t/m 3: Martin Luther, 1542

Vertaling uit: *Veelderhande schriftuerlijcke Liedekens...*
(1552)

Luthers lied bestond uit de eerste drie strofen, de andere twee zijn latere toevoegingen. Een gebed om bescherming tegen de dreiging van de katholieken, maar ook tegen de Turkse legers die op dat moment het Heilige Roomse Rijk diep binnendrongen. De paus werd daarbij gevraagd voor het ware geloof geacht dan de Turken.

Nu hout ons Heer by dinen woort
En keert¹ den Paus en Turcken moort,
Die Jesum Christum dijnen soon
Stooten willen van dijnen troon.

Bewijst dijn macht Heer Jesu Crist,
Ghy die Heer alder Heeren bist.
Beschermt dijn arme Christenheyt,
Dat si u loven inder eewicheyt.

Godt heylige gheest die trooster weerde,
Gheeft dijn volck eenderley sin op eerde.
Staat ons by in der lester noot
En leyts ons int leven uit den doot.

Haer aenslaghen hier te niete maect,
Laet op haer trekken die boose saeck,
En stootse in die graven eyn,
Diese maken voor die Cristen dijn.

14. Now keep us Lord by your Word

Stanzas 1-3 by Luther, 1542

Translation from *A Variety of Scriptural Songs....*
(1552).

Luther's song consisted of the first three stanzas; the others are later additions. It is a prayer for protection against the threats of the Catholics, but also against the Turkish armies which at that time had penetrated deep into the Holy Roman Empire. The Pope was thereby seen as more dangerous for the true faith than the Turks.

Now keep us Lord by your Word
And stop the murder by Pope and Turks,
Who want to oust Jesus Christ your Son
From his throne.

Show your might, Lord Jesus Christ,
You who are the Lord of Lords.
Protect your beleaguered Christendom,
So that it may praise you in eternity.

God Holy Spirit who became our comforter,
Give your people unity on earth.
Stand by us in the hour of utmost need
And lead us out of death into life.

Destroy their attacks here,
Leave the evil cause in its tracks,
And hurl them into their graves.
Do this for your Christians.

Soo sullen si bekennen doch,
Dat ghy onse Godt levest noch,
Ende helpt gheweldich dijn schaer,
Die haer op dy verlaten gaer.

And so shall they confess
That you our God live still,
And greatly help your flock
Which is utterly dependent on you.

1) stop

15. Lupus Hellingk: Ein feste Burg ist unser Gott
Uit: *Newe Deudsche Geistliche Gesenge*, 1544

15. Lupus Hellingk: Ein feste Burg ist unser Gott
Instrumental, from: *New German Spiritual Songs*,
1544

16. Psalm 82: God is ghestaen in der saemlingh'

Jan Utenhove

Uit: *Hondert Psalmen Davids, mitsgaders..., 1561*

Utenhove's berijming van psalm 82 is gebaseerd op de melodie van Luthers lied "Myt frid uns freud ich far do hyn". De uitgaven van 1559, 1561 en 1566 laten varianten zien in tekst én in melodie. God staat op in de vergadering der machthebbers om onrechtvaardige richters en regenten te straffen.

God is ghestaen in der saemlingh'
Der grootmaghtighen,
Om een oprecht richter te syn,
Aller richteren,
Hoe langh sult ghy richten onrecht,
End gunstigh den boosen wesen?

Des ellendighs end aerems volcks
Die verdruckt werden,
Laett u eenmael erbarmen doch,
End redtse op erden
Uut der hand der godloosen sterck,
So wil ick uwer onfermen.

Sy weten niet, sy verstaen niets,
In dysternissen
Wandelen sy, dies vol verdriets
End ergernissen,
Werdt d'erdryck, door huer regiment,
Ja t'rechte cordeel gants vervallet.

16. Psalm 82: God has arisen in the company

Jan Utenhove

From: *A hundred Psalms of Davids, together with..., 1561*

Utenhove's versification of Psalm 82 is based on the melody of Luther's song "Myt frid uns freud ich far do hyn" ("With peace and joy do I depart,' a setting of the Song of Simeon). The editions of 1559, 1561, and 1566 contain variants in text and melody. God arises in the company of the powerful and the unjust judges and rulers, to punish them.

God has arisen in the company
Of the great powers,
To be a righteous judge
Of all judges.
How long will you judge unjustly,
And favor the evil ones?

The people, miserable and poor
Who are oppressed,
Have mercy on them for once,
And save them on earth
From the hands of the strong and godless ones,
Thus have mercy on your own.

They know nothing, they understand nothing,
In darkness
They wander, full of grief
And exasperations,
Because of the regime and her regiment
Righteous judgment has fallen completely away.

Sta op, o God, richt du derdryck,
In desen stande,
Na dat de richters onrechtyck,
Richten, mit schande,
Want alle Heydens komen dy toe,
Als dyn erfdeel alle weghen.

Rise up, O God, and judge the regime,
In this hour,
After the judges judge
Unjustly, shamefully,
For all the nations come to you,
And all roads are your inheritance.

17. Psalm 79: Och Heer met dyner hulp verschijjn

Op de Voys: *Wt dieper Noodt schrey ick tot dy, &c.*

Uit: Ligarius, *Dat Woerdische Sangboeck*, 1589 (ed.

1625)

Zettingen: Arnoldus de Bruck, Lups Hellingk en Johann

Walter

Vertaling van een Duitse psalmverrijming die Johannes Freder in 1546 schreef op Luthers melodie "Aus tieffer not schrey ich zu dyr". Opvallend is dat de tekst van de psalm geactualiseerd is: bij Freder is het volk Israël vervangen door vervolgde christenen, in de vertaling worden de heidenen ook nog eens vervangen door de vijanden.

Och Heer met dyner hulp verschijjn,
Help ons aan Lijf end' Siele.
Ghevallen zyn int Erve dyn
Die Vyanden soo veele',
Van haer dyn Godes dienst end' Woort
Ghelastert wort aan allen Oort,
End' Jammerlijck verstooretn.

Sy drijven bitter smaeey end' spot,
Die din Woort teghen strijden,
Gaen segghen: waer is nu haer Godt,
Hoe moechdy Heer dat lijden?
Houdt doch dat spotten niet te goet².
Maer wreeckt aen haer dat Christen Bloet,
Dat so veel is vergoten.

Heer help dijn Volc, end' niet verlaet,
Troost ons in allen Leyde,
Want ghy zijt onse Toeverlaet,
Wy Schapen dijner Weyde,

17. Psalm 79: O Lord appear with your help

To the tune: *Wt dieper Noodt schrey ick tot dy, &c* [Out of deep need I call to thee, &c]

From: Ligarius, *The Woerden Songbook*, 1589 (1625 edition)

Settings: Arnoldus de Bruck, Lups Hellingk and Johann Walter

Translation of a German psalm versification that Johannes Freder wrote in 1546 on Luther's melody "Out of the depths I cry to thee." What's striking is that the text of the psalm has been brought up to date: Freder has substituted the people of Israel with persecuted Christians, and in the translation 'the heathen' are replaced with 'the enemies.'

O Lord, appear with your help
Help us, body and soul.
So many enemies have
Invaded your inheritance,
Your worship and Word;
They have defamed in every place
And miserably disturbed it.

They spread revilement and mockery,
These that fight against your Word,
And they say, "Where is your God now,
How can the Lord allow this?
Do not let that mockery stand,
But revenge Christ's blood against them,
That was so freely spilled.

Lord help your people and do not abandon them,
Comfort them in all suffering,
For you are our refuge,
We the sheep of your pasture,

Dijn eyghen Volck, ghy onse Heer,
Dijn groten Naem, end' dijne Eer
Laet ons oock Eewich Prijsen.

Your own people, and you our Lord,
Your great name and your Honor
Let us also praise forever.

1) er zijn zoveel vijanden uw erfdeel binnengevallen; 2)
laat dat spotten toch niet in stand

Saskia

Laurens

18. Gentsch vader-onze

Op de wijze: *Vader onse in Hemelrijck*

Uit: *De Kempenaer, Vlaemsche Kronijk of Dagregister van 1566-1585*

Luthers "Vater unser im Himmelreich" werd door de calvinisten snel in hun harten gesloten. Een parafrase van het Onze Vader als aanklacht tegen het schrikbewind van de hertog van Alva.

Helschen duvel, die tot Bruyssel sijt,
Uwen naem ende faem sy vermaledijt¹,
U rjick vergae sonder respijt,
Want heeft geduyrt te langen tijt.
Uwen wille sal niet geworden²,
Noch in hemel noch op erden.

Ghij beneemt ons heden ons dagelijcx broot,
Wijff ende kinderen hebbent grote noot;
Ghij en vergeeft niemand sijn schult,
Want ghij met haet ende nijt sijt vervult;
Ghij en laet niemand ongetempteert³,
Al die landen ghij pertubeert⁴.

O Hemelschen Vader, die in den hemel sijt,
Maeckt ons desen helschen duvel quijt,
Met sijnen bloedigen, valschen raet⁵,
Daer hy meede handelt alle quaet,
Ende sijn Spaens krijchsvolk allegaer,
't Welck leeft of sy des duvels waer.

18. The Ghent 'Our Father'

To the tune: *Vader onse in Hemelrijck [Our Father in heaven]*

From: *The Kempenaer, The Flemish Chronicle or Diary from 1566-1585*

The Calvinists quickly came to love Luther's "Vater unser im Himmelreich" ("Our Father in Heaven," a setting of the Lord's Prayer). This is a paraphrase of the 'Our Father' against the Duke of Alba's reign of terror.

Hellish devil who art in Brussels,
Your name and fame be cursed,
May your kingdom perish without delay,
For it has lasted too long already.
May your will not be done,
Neither in heaven nor on earth.

You take from us this day our daily bread,
Our wives and children are in great distress;
You forgive nobody their guilt,
For you are filled with hate and envy;
You leave no-one untested,
In all the lands that you have disturbed.

O Heavenly Father who art in heaven,
Rid us of this hellish devil,
With his murderous Blood Council,
With which he deals out all sorts of evil,
And his Spanish army
Which lives as if they were devils.

1) vervloekt; 2) geschieden 3) onbeproefd; 4) in beroering brengt; 5) de Bloedraad

19. Nicolas Vallet: Dat gebet Onser Heeren

Uit: *Le Secret des Muses, Le second Livre*

Luitvariations over “Onse Vader in Hemelryck” van

Nicolas Vallet (1583-1645)

19. Nicolas Vallet: The prayer of our Lord

From: *Le Secret des Muses, Le second Livre*

Variations on Our Father in Heaven for lute by Nicolas

Vallet (1583-1645)

20. Psalm 136: Danckt Godt want hy so vriend'lijc is

Op de Voys: *Van Hemel hooch daer coem ick hier.*
Uit: Ligarius, *Dat Woerdische Sangboeck*, 1589 (ed.
1625)

Zettingen: Johann Eccard (1553-1611), Adam
Gumpelzaimer (1559-1625) en Georg Förster
(ca. 1510-1568), aangevuld met een instrumentaal
bicinium van Michael Praetorius (1571-1621)

*Een psalmberijming op de bekendste van de melodieën
die werden gebruikt voor Luthers lied "Vom himel hoch
da kom ich her".*

Danckt Godt want hy so vriend'lijc is,
Syn goetheyt Eewich duert gewis,
Danckt vrolijk Godt der Goden al,
Syn Goetheyt Eewich dueren sal.

Die in twey deylden t'Roode Meer'
Syn Goetheyt Eewelijck Regneer,
En liet daer Israel door gaen,
Want syn goetheyt blijft Eewich staen.

Die Pharae end al syn Heyr,
Verdronck end stier int Roode Meyr
Die syn Volck leyd' door de Woestijn,
Want Eewich duert de Goetheydt zijn.

Die grote Coningen bracht om,
En Doodden oock All' om en tom²,
Die Coningen van Machte rijk,
Want syn Goetheyt duert Eewelijck.

20. Psalm 136: Thank God, for he is so amiable

To the tune: *Van Hemel hooch daer coem ick hier*
[From Heaven above to earth I come]
From: Ligarius, *The Woerden Songbook*, 1589 (1625
edition)

Settings: Johann Eccard (1553-1611), Adam
Gumpelzaimer (1559-1625) and Georg Förster
(c1510-1568), supplemented with an instrumental
bicinium by Michael Praetorius (1571-1621)

*A psalm versification set to the best-known of the
melodies that were used for Luther's song "From
Heaven above to earth I come."*

Thank God for he is so amiable.
His goodness endures forever,
Joyously thank the God of all gods;
His goodness endures forever.

He parted the Red Sea in two
His goodness reigns forever,
And let Israel pass through,
For his goodness lasts forever.

Pharaoh and all his host
Drowned in the Red Sea with all their cattle;
He led his people through the wilderness,
For his goodness endures forever.

He destroyed those great kings,
And killed them all,
The kings of mighty empires,
For his goodness endures forever.

Nico

Marcel

Constance

Hy Dacht aen ons, doen wy all' waer'n
Verdruckt, end hy Verlost ons gaer'n
Van onse Vyanden so wreet,
Want Eewich duert syn Goedicheet.

He thought of us, when we were all
Oppressed, and wholly freed us
From our cruel enemies,
For his goodness endures forever.

1) de Rode Zee; 2) overal

Erik Beijer (1959-2017)

Louis Peter Grijp (1954-2016)

With thanks to:

Prins Bernhard Cultuurfonds
Fonds de Visser-Geerling
Gravin van Bylandt Stichting
Elise Mathilde Fonds
K.F. Hein Fonds
Fentener van Vlissingen Fonds
Gemeente Utrecht
Amsterdams Fonds voor de Kunst

Elise Mathilde

krHein,fonds

AF amsterdams
fonds voor de
kunst

FENTENER
VLISSINGEN
FONDS
SHV

bnI

